

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

אורות ישראל

מכללת אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללת מורשת יעקב
ומכללת אורות ישראל

במחצית הראשונה ה' מתואר בלשון אוניברסלית: "אל גדול [...] על כל אלהים" (פסוק ג) ואילו במחצית השנייה ה' נקרא בכינוי השייכות "אלקינו" המבטא קרבה יתירה לעם ישראל; במחצית הראשונה "ידו" של ה' מתייחסת לפועלו ביקום (פסוקים ד-ה) ואילו במחצית השנייה ישראל הם המתוארים כ"צאן ידו" (פסוק ז).³

לעומת המקומות הגאוגרפיים הכלליים הנזכרים במחצית הראשונה: ארץ, הרים, ים ויבשה, במחצית השנייה המקומות המצוינים הם מקומות ספציפיים שבהם מוביל ה' את עם ישראל: מריבה, מסה, מדבר, מנוחת.⁴

בעוד שהמחצית הראשונה משלבת מוטיבים מברית העולם, במחצית השנייה שזור מוטיב הרועה: עם ישראל משול למרעה של ה', "עם מרעיתו וצאן ידו" (פסוק ז).⁵ הוא נאשם בכך שהפך "מעם מרעיתו" ל"עם תועי לבב" (פסוק י), כצאן תעה⁶ ונענש בכך שלא יגיע למקום מנוחה, "אם יבאון אל מנוחת" (פסוק יא). זאת בניגוד לתיאור האופטימלי במזמור כג, ב שבו הרועה מנהל את מקנהו, "על מי מנוחת".

המילית "אשר", המוכפלת בכל מחצית, פורטת ומפארת בתחילה (פסוקים ד-ה) את מעשי ה' בתקופת הבריאה ומנמקת בכך את הקריאה להריע ולהודות לו. בניגוד לכך, במחצית השנייה המילית "אשר" (פסוקים ט, יא) פורטת את היחסים השליליים בין העם לאלוקיו בתקופת הנדודים במדבר: מסה ומריבה וחטא המרגלים. בכך נוצר ניגוד בין מעשי ה' ובין חוסר הכרתו של העם בגודל מעשיו.⁷

במחצית הראשונה מתואר שלטונו של ה' ביבשה ובים במסגרת בריאת העולם ואילו במחצית השנייה נזכר פועל ה' בפרשת מסה ומריבה (שמות יז, א-ז) שבה הפך ה' יבשה לים בתקופת הנדודים במדבר. תיאורים אלו יוצרים ניגוד מוסרי: על אף שהעם חזה במו עיניו בפועל ה' מעין בריאה חדשה – לא נשמעו לו.

הניגודים התוכניים והלשוניים במזמור מדגישים את חטאם של דור המדבר ובכך מעודדים את השומעים שלא לשוב למעשי אבותם. הקריאה להימנע מלשוב על חטאי דור המדבר מנוסחת אף היא במלים חוזרות היוצרות ביניהן ניגוד: כנגד חטאי דור המדבר "כיום מסה במדבר" (פסוק ח) מנוסחת הדרישה, "היום אם בקלו תשמעו" (פסוק ז), וכנגד עונשו של דור המדבר שלא זכה לבא לארץ ולבית ה', "אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחת" (פסוק יא) מופנית הקריאה למתכנסים בבית ה' "באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה'" (פסוק ו).⁸

ד"ר מרים סקלרץ

מרכזת תואר שני לנשים בהוראת מקרא וספרות חכמים

המדרש מוצא במזמורנו רמז ליום השבת: "אמר ר' לוי אם היו משמרים אפילו שבת אחד כתיקנה, מיד היו הן נגאלין, שנאמר: 'היום אם בקלו תשמעו' (פסוק ז), וכתוב: 'שמור את יום השבת' (דברים ה, יב).¹ זיקות נוספת ליום השבת ניתן לראות בתחילת מזמורנו בקריאה להודות לה' בעקבות מעשי הבריאה וכן במילה "מנוחת" בחתימתו.

בפסוקים א-ה ניתן להבחין בשלושה חלקים: (א) קריאה לתת כבוד לה' (פסוקים א-ב); (ב) נימוק לכך בלשון "כיי" (פסוק ג); (ג) שני תקדימים היסטוריים בלשון "אשר" (פסוקים ד-ה). הקריאה למתן כבוד לה' מנומקת בעליונותו על שאר אלוהים וזו מוכחת על ידי שני תקדימים היסטוריים במהלך בריאת העולם:

ה' כבורא	
1. קריאה לתת כבוד לה'	(א) לכו נרננה לה' נריעה לצור ישענו. (ב) נקדמה פניו בתודה בזמרות נריע לו.
2. הנימוק – "כיי"	(ג) כי אל גדול ה' ומלך גדול על כל אלהים.
3. שני תקדימים היסטוריים – "אשר"	(ד) אשר בידו מחקרי ארץ ותועפת הרים לו. (ה) אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו.

שלושה רכיבים אלו נשנים באותו הסדר בהמשך המזמור בפסוקים ו-יא: (א) קריאה לתת כבוד לה' (פסוק ו); (ב) נימוק בלשון "כיי" (פסוק ז); (ג) שני תקדימים היסטוריים בלשון "אשר" (פסוקים ט, יא). אך בשונה מן המחצית הראשונה שבה מתואר ה' כבורא והעם נקרא לתת לו כבוד בשל כך, במחצית השנייה הקריאה למתן כבוד לה' מנומקת בשל הזיקה המיוחדת שלו לישראל והשגחתו עליהם:²

ה' כמשגיח	
1. קריאה לתת כבוד לה'	(ו) באו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עשנו.
2. הנימוק – "כיי"	(ז) כי הוא אלקינו ואנחנו עם מרעיתו וצאן ידו היום אם בקלו תשמעו.
3. שני תקדימים היסטוריים – "אשר"	(ח) אל תקשו לבבכם כמריבה כיום מסה במדבר. (ט) אשר נסונו אבותיכם בחנוני גס ראו פעלי. (י) ארבעים שנה אקוט בדור ואמר עם תעני לבב הם והם לא ידעו דרכי. (יא) אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחת.

בהתאם לכך, ה' מתואר במחצית הראשונה כעושה הים (פסוק ה) ואילו במחצית השנייה ה' מוצג כ"עושנו" (פסוק ו);

⁷ מעשי ה' מתוארים על ידי שני הפעלים הנרדפים: "עשהו [...] יצרו" (פסוק ה) וחטאי ישראל מתוארים גם הם בעזרת שני פעלים הנרדפים להם: "ראו פעלי [...] לא ידעו דרכי" (פסוקים ט-י). להקבלות בין ארבעת שורשים אלו, ראו ישעיהו מד, יב; משה, ט; משה, יא; דברים לב, ד; תהלים קיט, ג; משלי ח, כב; איוב לו, כג; שמות יח, כ; ירמיהו מב, ג; קהלת יא, ה.

⁸ עי' חכם, תהלים ב, עמר ר-א.

¹ מדרש תהלים (בובר), מזמור צה.

² יעקובסון, נתיב בינה, ב, עמ' 36.

³ ראו ראוב"ע על אתר.

⁴ "מנוחת" מתבארת כארץ ישראל או כמקום המקדש על פי במדבר י, לג; דברים

יב, ט; תהלים קלב, יד.

⁵ השוו תהלים עז, כא.

⁶ השוו ישעיהו נג, ו; ירמיהו נ, ו; תהלים קיט, קעו.

הדרך – מקומו ההכרחי של המנהיג

ספר במדבר, כשמו, עוסק במסעם של בני ישראל במדבר. אפשר לומר כי בחומש זה מופיעה לראשונה התנהלות של עם ישראל מאז היה לעם. אם נערוך פילוח גס של החומשים נראה שחומש בראשית עוסק באבות, "שנות העיבור הראשונות" של עם ישראל עוד טרם היווצרותו; חומש שמות עוסק בעיקר בירידה למצרים כ"כור היתוך" והציאה ממנה; מפרשת תרומה ועד לסוף חומש ויקרא יש עיסוק רב ומשמעותי בבניית המשכן ועבודתו; חומש דברים מהווה כידוע מעין חזרה ודברי פרידה של משה מהעם.

חומש במדבר עוסק בעיקר בדרך. גם שמו מציין את הדרך. היעד שאליו מגיעים רק בספר יהושע כמעט שאינו מוזכר. בהשקפה ראשונה נראה כי אין מדובר כאן בעניין משמעותי; בסך הכול חיי שגרה אפורים, צעידה כאמצעי להגעה אל היעד הנכסף.

אולם בהתבוננות מעמיקה ניתן לומר כי החומש היחיד המתאר בצורה מלאה את חיי העם יש בו כדי להעביר לנו מסר חשוב. מתוך הבנה זו ניתן לומר כי הדרך מקבלת משמעות מרכזית מאוד בתורה. דרך המדבר אינה דרך פשוטה; היא מלאה סכנות ואויבים. לאורך תקופה ארוכה מאוד נמצאים מנותקים מבית ומתנאי מחיה בסיסיים כמו מזון ומים. נמצאים כל הזמן בתנועה כאשר היעד עוד רחוק וכלל אינו נראה באופק. קל מאוד להתייאש בדרך, להרים ידיים ולא להמשיך. אנו יודעים כי פעמים מספר לאורך הדרך היו מי מבני ישראל שהביעו בעוצמה את הקושי הגדול להאמין שיש אופק שאליו צועדים בתנאים אלו.

במקום זה בדיוק יש צורך במנהיג שידע להשרות אמונה וביטחון בעם; שיבין את קשיי העם ויעשה כל שביכולתו לפתרון מצוקותיהם. משה רבנו עומד בין העם ובין ה' בתפקיד המקשר, המחבר בין העם לאלוקיו. מחד גיסא, עומד בפרץ בתפילות רבות לרצות את ה' על טעויות העם, ומאידך גיסא, מנחה את העם בדרך ה' ללא פשרות.

המילה מדבר נגזרת מהמילה "דבר" שפירושה מנהיג,¹ "דבר אחד לדור, ואין שני דברין לדור" (סנהדרין ח ע"א). על פי זה ניתן להבהיר כי המדבר הוא מקום ההנהגה. ייעודו של הדבר (המנהיג) הוא דווקא במדבר. דווקא במקום הגדוש באתגרים ובהתמודדות זקוקים הבאים בתוכו להנהגה ולהובלה מתאימה, שהרי במקום שבו התנאים נוחים ניתן להסתדר לבד. חומש במדבר מלמדנו שהתורה שמה במרכז את הדרך. הדרך המתאגרת היא נקודת המבחן לעם ולמנהיגו המדריכים. משה ובני ישראל עוברים תהליך משמעותי מאוד במדבר לפני הכניסה לארץ. לא לחינם מבקש משה מהקב"ה לפני הסתלקותו שימנה איש ראוי ומתאים על העדה.

למרות דאגתו החשובה של משה לממשיך דרכו, במובן מסוים הוא מעביר לו את שרביט ההנהגה על מגש של כסף, את העבודה היסודית בהתמודדות יום-יומית בארץ לא זרועה, מבצע משה. לאחר עבודה משמעותית זו יהושע מכניס את העם אל הארץ. מדוע ההגעה אל היעד אינה חלק מחמישה חומשי תורה? בני ישראל עוברים דרך מפרכת מהשעבוד במצרים דרך התלאות במדבר והכניסה אל הארץ המיוחלת אינה באה לידי ביטוי בתוך החומש. נראה שיש בכך תמיכה נוספת להבנה שהדרך וההתמודדות אתה הם העיקר ולא רק התוצאה.

אם יורשה לי אוסיף מספר מילים למחנך, למורה, למנהיג: כדאי לזכור כי נקודת המבחן להנהגה החינוכית שלנו היא דווקא להיות שם, בדרך; בשלבים המורכבים שעוד קשה לצפות לאן החניך יגיע. זה הזמן שבו כל מחנך נדרש להיות מנהיג אמתי המשמש כמי שמוביל ומקשר את החניך אל היעד בבטחה.

הרב שלום שער

סטודנט בתואר שני להוראת המקרא וספרות חכמים
וראש יב"ע "נתיבות דרור" באור עקיבא

שנת שמיטה

ביכורים בשביעית

בשאלה אם נצטוונו להביא ביכורים מיבול שנת השמיטה נחלקו הדעות:

יש אומרים שאין מצוות ביכורים נוהגת בשביעית ("גור אריה", שמות כג, יט; "חזון איש", ערלה סימן יא, סימן קטן יח ועוד) וטעם: שאין מצווה להביא ביכורים מפרות הפקר. אחרים סוברים שמצוות ביכורים נוהגת גם בשביעית (ראוה רש"י, שמות כג, יט, ד"ה "ראשית" וכו'; "מנחת חינוך", מצווה צא). בהסבר שיטה זו כתב ר"מ קלירס, רבה של טבריה, בספר תורת הארץ (פרק א, אות יט), שבעל השדה יכול להקדיש פירות לביכורים אף על פי שפרותיו הם הפקר, כיוון שהקרקע שייכת לו (ראו רמב"ם, הלכות ביכורים ב, יד) ובלבד שיזכה בהם אחרי שיתלשו מן המחובר.

לדעת בעל ספר "שושנים לדוד" (מובא בחידושי אנשי שם למסכת ביכורים ג, א) דרך הפרשת ביכורים בשביעית שונה מדרך הפרשתם בשאר שנים. בשמיטה על בעל השדה למהר ולקשור בגמי את הפרי שביכר, שכן אם לא יסמן את ביכוריו בעוד מועד יקטפו העניים את כל הפרות ולא יישאר לו לקיום מצוות ביכורים. בשנים הרגילות שבהן השדה שמור אין סימון זה נחוץ.

מתוך: מרדכי עמנואל, **ערכי שמיטה**, מדרשת הארץ ומצוותיה, חפץ חיים תשנ"ג, עמ' 32–33.

שאלה שהופנתה לרב רצון ערוסי בשנת תשס"ח: האם נוהגת מצוות ביכורים בשמיטה?

תשובת הרב

נחלקו פוסקי ההלכה אם יבולי שביעית חייבים בביכורים. לענ"ד אינם חייבים, כי היבולים אינם של מישחו, אלא הפקר. ויש צורך בבעלות על קרקע, ובעלות על יבולים כדי להתחייב בביכורים, עיין רבינו, ביכורים ב, יד, ולכן אינם שונים מתרומות ומעשרות שאין חיוב

מה שאין כן נטע רבעי הם אסורים כל עוד נפדו ואינם תלויים בבעלות אלא בגיל, כלומר במספר שנותם, שנה הרביעית. לכן כדי שלא ייכשלו, שלא יאכלו בלי פדיון, סימנו אותם.

לא כן ביכורים לא הגיע לכלל חיוב בגלל שהם הפקר.

מתוך אתר מורשת: <http://shut.moreshet.co.il/shut2.asp?id=104605>

¹ במקומות רבים אונקלוס מתרגם את עניין ההנהגה בשורש דב"ר. למשל את מילת "וינהג" מתרגם "ודבר" (בראשית לא, יח).